

RECENZE A REFERÁTY

Jiří Zeman: Přírodovědecký a gnozeologický aspekt rozpornosti. Svoboda, edice Filozofie a současnost, sv. 32, Praha 1981. 182 stran.

Dříve, než jsme mohli začít připravovat recenzi této knihy (s podtitulem „Problematika rozporu a dynamiky v přírodě, vědomí, myšlení a poznání“), publikoval svou poměrně obsáhlou a kladnou recenzi Vl. Grulich (Filoz. čas., 1982/5, str. 810 až 815). Protože s ním v podstatě souhlasíme, můžeme knihu zrecenzovat jen stručně, a to formou výměny názorů na řešení jednoho závažného filozofického problému a dvou stručných glos k autorovým vývodům.

Závažným dosud nevyřešeným problémem je dialektická rozpornost myšlení ve vztahu k formálně logickému sporu. Autor svým „námětem k řešení otázky rozpornosti v dialektické logice“, zvláště svým 3. a zčásti i 2. hlavním typem „logických soustav a jejich zákonů“, především přilil oleje do ohně. V tom druhém má totiž být míra redundance (nadbytečnosti a neurčitosti myšlení) větší než nula a menší než jedna, a proto v něm má být platnost principu sporu omezena a průnik protikladů částečný. Ve třetím se pak má zmíněná míra redundance rovnat jedné, má v něm být úplný průnik protikladů a princip sporu v něm nemá platit vůbec. V prvním typu se naopak míra redundance rovná nule, průnik protikladů je rovněž nulový a princip sporu v něm platí bez jakéhokoli omezení. Pro formální logiky je druhý, ale hlavně třetí typ nepřijatelný. Dialektický logik bude považovat první a třetí typ za limitní, za idealizující, a za reálně existující jen typ druhý, i když ví, že formální logika pracuje s typem prvním, a tento fakt respektuje.

V článku, napsaném zjevně později než III. kap. knihy, na který však autor upozorňuje už v závěru recenzovaného spisu (167, pozn. 3), se rozlišují tři případy logicko-gnozeologických soustav: 1. $R = 0$, tj. logiky disjunktivní, 2. $R > 0$, tj. logiky dialektické (částečný až úplný průnik protikladů); 3. $R < 0$, tj. hypotetické soustavy logik se zápornou redundancí (Filoz. čas., 1981/1, str. 70; R je výše zmíněná míra redundance). Formální logik bude první případ akceptovat, druhý odmítne, není-li filozoficky natolik na výši, aby respektoval i dialektickou logiku, i když „jen“ jako disciplínu filozofickou; o třetím prohlásí, že o něm nic neví. Pro dialektického logika je toto rozlišení tří případů přijatelné; nevadí mu ani hypotetičnost případu třetího.

Jde však opravdu o „námět k řešení otázky“? Autor možná dokázal, že existuje logika dialektická. Jestli se mu opravdu podařilo přesvědčit formální logiky o existenci dialektické logiky, není to málo. (Dialektické logiky už dnes snad nikdo nemusí přesvědčovat o existenci disjunktivní logiky jako speciální vědy.) Jenže problém dialektické rozpornosti myšlení se tím ještě ani nezačal řešit; jaký je to pak „námět k řešení“? Přitom autor o většině dosavadních pokusů řešení ví.

Rozeznává dvě jeho základní koncepce. „Podle první... je dialektický rozpor rozporem... v různém smyslu, v různém vztahu. Podle druhé... je pak dialektický

rozpor rozporem v témže... smyslu a vztahu“ (67). I když se to nikde nekonstatuje, počítá se s tím, že jazyková forma vyjádření tohoto rozporu má vždy podobu formálně logického sporu, v souladu s duchem prvé koncepce ovšem sporu odstranitelného. V textu to vyplývá z toho, že v předcházející podkapitole se analyzuje známá Engelsova teze o dialekticky rozporné podstatě mechanického pohybu: pohybující se těleso je i není v jednom a témže okamžiku na jednom a témže místě.

Je také možné řešení v podobě prakticky nekonečné, podvojně se rozvíjející série střídajících se tezí a výroků, z nichž prvé jsou shrnující (formálně logicky sporné a postihující podstatu rozporu) a druhé analytické (formálně logicky bezsporné objasňující, v kterém smyslu či vztahu příslušný jev „je“ a v kterém „není“).

Autor se také zmiňuje o Sebičenkově a Vjakkerevově pokusu (88—89) aplikovat na tento problém dialektické pojetí pojmu, soudu a úsudku. Takový pojem postihuje plnost rozporu (vyvíjejícího se rozporu) v jednom a témže vztahu. Naproti tomu soudy postihují rozpor v různých vztazích. V úsudku, dialekticky pojímaném, jsou pak premisami soudy, kterých může být velké množství (mohou to být celé teorie, ba i celé vědní disciplíny) a závěrem je postížení samé podstaty jevu, jeho vnitřního rozporu dialekticky rozpornou tezí (typu zmíněné Engelsovy teze).

Někdy však bývá taková teze spíše „úvodem“ k dalšímu zkoumání než „závěrem“; srovnej např. tezi filozofujícího fyzika Ivana Ůlehly o tom, že „předmětem (objektem) fyzikálního zkoumání je i není celý svět“ (Fyzika a teorie poznání, Praha 1982, str. 404); v takovém případě bychom museli počítat i s jakýmsi zpětným chodem dialekticky pojímaného úsudku. Jindy má taková teze postihující podstatu rozporu za úkol úderně formulovat závaznou myšlenku, např. sokratovská „Vím, že nic nevím“, někdy jde o funkci estetickou, rétorickou či jinou. Otázka funkcí tezí, postihujících shrnujícím způsobem podstatu různých rozporů objektivně existujících, a tak dokazujících nejen existenci dialektické rozpornosti myšlení, ale i potřebu jejího specifického vyjádření, podle našeho názoru teprve čeká na svého badatele.

Bude jistě hodně těch, kdo ocení smělost autorových kybernetických, a hlavně filozofických zevšeobecnění nejnovějších kosmologických hypotéz, z nichž některé už začínají mít statut teorie. Nemálo však asi bude také těch, kdo tato zevšeobecnění budou považovat za předčasná.

Kniha je bez formálních závad; našli jsme však přehlédnutí jedné chyby, která může zmatk každého méně pozorného čtenáře. Pozn. 1 (146) má začít „Případy I. a III.“ (nikoliv „Případy I. a II.“), protože případ II. není limitní, jak vyplývá jednoznačně z autorova výkladu.

Můžeme shrnout, že recenzovaná kniha je hodna plné pozornosti filozofů, a to nejen filozofů přírodních věd, mezi jiným také proto, že přímo provokuje k různým diskusím.

Jiří Cetl

Ivan Ůlehla: Fyzika a teorie poznání. Horizont, Praha 1982. 448 stran.

Nové dílo Ivana Ůlehly, pojednávající o filozofických problémech fyziky (jeho spis „Od fyziky k filozofii“ vyšel v r. 1963), vyvolá nesporně pozornost nejen fyziků, ale i filozofů. Autor se tentokrát zaměřil na jedné straně na vztah fyziky jenom k jedné filozofické disciplíně, totiž ke gnoseologii, na druhé straně se pokusil o tomto vztahu uvažovat v relaci nejen k některým dalším filozofickým disciplínám a jejich historii, ale i k několika speciálním vědám (k historické antropologii se zaměřením na antropogenezi, k psychologii a ateismu).

Obsah recenzovaného díla výstižně charakterizují názvy jednotlivých kapitol: Člověk — biologický organismus, Vývoj člověka a jeho vědomí, Spor vědy s náboženstvím, Teorie poznání (hlavně její, a nejen její historie), Vývoj fyzikálního poznání světa, Pozitivismus a česká fyzika, Základní fyzikální pojmy, Teorie relativity, Kvantová teorie, Mikrostruktura hmoty, Fyzika v epoše socialismu, Fyzika a teorie poznání. Recenzi jsme se rozhodli napsat formou komentářů k pozoruhodným a pro-